

UDK 930.25(100)(048.1)

**NOVIJA LITERATURA S PODRUČJA FIZIČKE ZAŠTITE
I RESTAURIRANJA DOKUMENATA I KNJIGA**

**Yash Pal Kathpalia: *Conservation et restauration des documents d'archives*
(Documentation, bibliothèques et archives. Études et recherches, No. 3)
UNESCO, Paris 1973, 250 str.**

Kao i većina izdanja UNESCO-a, ova knjiga izašla je istovremeno na francuskom i engleskom jeziku. Autor knjige Y. P. Kathpalia, kemičar, rukovodilac je restauratorskog laboratorija Nacionalnog arhiva Indije u New Delhiju. Knjigu, osnovna svrha kojoj je upoznavanje arhivista s mogućnostima i metodama zaštite i restauriranja dokumenata, napisao je kao vrstan stručnjak s ovog područja prema narudžbi UNESCO-a. Namijenjena prvenstveno arhivistima, može vrlo korisno poslužiti i onima koji praktično rade na restauriranju. Obuhvaća ova poglavlja: Uvod s historijskim razvojem ove djelatnosti; 1. Materijali koji sačinjavaju dokumente; 2. Oštećenja — uzroci i mjere zaštite; 3. Principi restauriranja; 4. Čišćenje, ispiranje i ravnanje; 5. Deacidifikacija; 6. Restauriranje; 7. Posebni problemi koji se odnose na restauriranje dokumenata (restauriranje karata i planova, nagorjelih dokumenata, namočenih dokumenata, dokumenata pisanih na pergameni, kori drveća, palminu lišću, uvezanih knjiga i sl.); 8. Posebni problemi koji se odnose na laboratorije i radionice za restauriranje; 9. Organizacija fizičke zaštite dokumenata; 10. Čuvanje i zaštita mikrofilмова i zvučnih dokumenata. Na kraju knjige navode se ukratko metode uobičajenih mehaničkih i kemijskih ispitivanja papira, recepti za pripravu tinta, ljepila i sredstava za zaštitu kožnih uveza; osnovna oprema restauratorske radionice, orijentacione norme rada, adrese za nabavu raznih vrsta materijala i prilično iscrpna bibliografija, pretežno na engleskom jeziku (od ukupno 216 naslova svega 26 nije na engleskom jeziku). Knjiga je bogato opremljena ilustracijama prikupljenim iz velikog broja ustanova širom cijelog svijeta.

Vrlo iscrpan kritički prikaz ove knjige dao je M. Duchein (L'ouvrage de M. Y. P. Kathpalia sur la conservation et la restauration des documents d'archives, La Gazette des Archives, (1974) 85, 109—113). Iza toga slijede primjedbe ateljea za restauraciju, te ateljea za restauraciju i izradu kopija pečata Nacionalnog arhiva Francuske. Autor prikaza napominje među ostalim da je ovo prva knjiga na francuskom jeziku koja cjelovito obuhvaća problematiku fizičke zaštite i restauriranja dokumenata uz slično poglavlje u knjizi »Manuel d'archivistique. Theorie et pratique des Archives«, Paris 1970. (str. 566—619).

Približno istovremeno s prethodnom izašla je i knjiga: *John Davies: A Study of the Basic Standards and Methods in Preservation and Restoration*

Workshops Applicable to Developing Countries (International Council on Archives — UNESCO), Brussels 1973, 89 str.

Autor knjige rukovodilac je tehničke službe Nacionalnog arhiva Malezije i generalni sekretar SARBICA (Southeast Asian Regional Branch of the International Council on Archives). Knjiga u suštini obuhvaća slično područje kao i prethodna, međutim težište je na opremi restauratorskih radionica i laboratorija, popraćeno vrlo korisnim skicama i nacrtima, zatim administrativnim i materijalnim pitanjima te pitanjima o organizaciji rada na restauriranju, naročito u nerazvijenim zemljama tropskog i subtropskog područja.

I o ovoj knjizi dao je M. Duchein informativni prikaz (*La Gazette des Archives*, (1974) 85, 138—139), napominjući da je posjetio restauratorski laboratorij Nacionalnog arhiva Malezije, koji je opremljen tako da bi to mogli poželjeti mnogi arhivi čak i u Francuskoj.

Spominjući ove dvije knjige, objelodanjene 1973. godine, ni u kom slučaju se ne može zanemariti knjiga:

Vera Dadić — Eleonora Sarić: *Osnove zaštite bibliotečne građe (Hrvatsko bibliotekarsko društvo), Zagreb, 1973, 224 str.*

I ova knjiga, namijenjena prvenstveno bibliotekarima, sadrži standardna osnovna poglavlja: uvod, materijali koji ulaze u sastav bibliotečne građe, faktori oštećenja bibliotečne građe, oštećenja izazvana elementarnim nepogodama, zaštita bibliotečne građe, restauriranje bibliotečne građe. Za razliku od prethodnih ima tumačenje stručnih izraza, indeks i vrlo opširno kazalo, što u svakom slučaju bitno olakšava praćenje knjige. Citirana literatura po broju naslova doduše zaostaje za onom navedenom kod Y. P. Kathpalije, ali bi se moglo reći da je izbor potpuniji i širi. Osnovna prednost ove knjige za nas je da je pisana hrvatskim jezikom, te je tako pristupačnija daleko većem broju naših čitalaca.

Sličnu problematiku na svojstven i osebujan način obrađuje Karl Trobas, restaurator Zemaljskog arhiva Štajerske u Gracu:

Karl Trobas: *Steierisches Archivbreviar. Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 24 (1974) 75—142.

U I dijelu (75—103. str.), nakon kraćeg uvoda, autor ukratko izlaže osobine papira i pergamene, a zatim u obliku postavljenog problema i konkretnog odgovora daje savjete, kao npr. koje se vrste tinte ili olovaka smiju upotrebljavati pri numeriranju spisa, koja se ljepila smiju a koja ne smiju upotrebljavati, koje praktične mjere treba poduzimati prilikom pojave plijesni u spremištima, kako se može smanjiti vlaga u spremištima i sl. Nešto opširnije govori o utjecaju zagađenog zraka na arhivske dokumente.

U II dijelu (105—145. str.) govori ukratko o mogućnostima restauriranja općenito, a težište daje metodi restauriranja dolijevanjem — nadopunjavanjem dijelova koji nedostaju razrijeđenom papirnom masom (detaljnije o tome — *Arhivski vjesnik*, XVI (1973) 405—408), postupku na kojem je autor zadnjih godina mnogo radio. Na kraju opisuje novouređene prostorije laboratorija Zemaljskog arhiva u Gracu, te nabraja bitne dijelove inventara opreme i aparata kojima raspolaže ovaj laboratorij. U prilogu je nekoliko vrlo uspješnih slika aparata za restauriranje dolijevanjem, što ga je autor konstruirao.

Specijalni broj časopisa *Archives et bibliothèques de Belgique, Numéro spécial 12. — Archief- en bibliotheekwezen in België, Extranummer 12. Bruxelles — Brussel, 1974.* u cijelosti je posvećen problematici restauriranja dokumenata i knjiga (*Études concernant la restauration d'archives, de livres et de manuscrits — Studies over Restauratie van archief, boeken en handschriften*). Autori pojedinih priloga, ukupno 21, pretežno su voditelji, tehnički rukovodioci ili naučni radnici instituta ili laboratorija, u većini slučajeva pri nacionalnim bibliotekama Evrope. Za nas je ovaj specijalni broj časopisa posebno interesantan zbog priloga inž. Vere Dadić, rukovodioca restauratorskog laboratorija Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu,

pod naslovom »Restoration of Modern Printed Material by Means of Polyethylene in the Laboratory of the National and University Library in Zagreb« (Restauriranje suvremenog tiskanog materijala pomoću polietilena u laboratoriju Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu), str. 69—75.

U časopisu »Archivalische Zeitschrift«, 70 (1974) 61—102, objavljeni su materijali sa sastanka pod nazivom »Archivtechnische Woche, München 1973« (vidi i »Arhivski vjesnik«, XVI (1973) 400—405). Uz prikaz toka samog sastanka (H. J. Buslay, str. 61—67) i sažetke referata: G. Schweizer »Papier — historischer Kulturträger und modernes Industrieprodukt«, str. 67—69; T. Gerardy »Altes Papier und seine Wasserzeichen«, str. 69—74; H. Roselieb »Die Chemie alter und neuer Tinten«, str. 74—78, najinteresantiji prilog je prošireni i posebno za tisak pripremljeni referat G. Brannahl — M. Gramse: »Untersuchungen an Tinten«, str. 79—98. U referatu se izlaže historijski razvoj problematike štetnog utjecaja kisele tinte na podlogu dokumenta, uzroke i posljedice te pojave. Članak je popraćen odličnim slikama u boji, rezultatima ispitivanja tinte pomoću infracrvenog spektroskopa i drugih najsuremenijih metoda ispitivanja tinte i papira i njihova međusobnog utjecaja. Autori najavljuju da je to početak njihova rada, u nastavku kojeg će pokušati naći rješenje za sprečavanje, odnosno barem za zaustavljanje procesa raspadanja podloge dokumenta pod utjecajem kiselih tinta. Slijede sažeci izlaganja nekih diskutiranih: B. Bischoff »Zu dem Verhalten von Tinten und Pergament in alten Handschriften«, str. 98—100; J. Weigl »Über Ursachen des Tintenfrass«, str. 101—102.

Vrlo zanimljiv prilog dao je W. Volkert: *Heizung in Archivmagazinen. Mitteilungen für die Archivpflege in Bayern*, 20 (1974) 47—53. Uz ostale napomene naglašava nešto što je svima manje—više poznato, ali se često ne uzima dovoljno u obzir, a to je da je za mogućnost razvoja plijesni u spremištima bitna apsolutna vlažnost. Relativna vlažnost (RV) odraz je apsolutne vlažnosti, ali je bitno ovisna o temperaturi, tako:

26 °C — 35% RV	apsolutna vlaga 8,8 mmHg	16 °C — 65% RV
26 °C — 65% RV	apsolutna vlaga 16,4 mmHg	19 °C — 100% RV

Smatra se da se već pri 9 mmHg apsolutne vlage u zraku može očekivati razvoj plijesni, pa je prema tome ova druga vrijednost već opasna, naročito ako dođe do naglog hlađenja prostorijske, pri čemu će već pri 19 °C doći do rošenja.

Interesantan je i izvještaj F. Morandini, rukovodioca Tehničke službe Državnog arhiva u Firenci, koja je uz pomoć stipendije UNESCO-a posjetila više restauratorskih laboratorija u Parizu, Kopenhagenu i Münchenu:

Francesca Morandini: *Metodi di conservazione, restauro e legatura del materiale documentario e librario in uso nei laboratori di archivi e biblioteche a Parigi, Copenhaghen e Monaco. Rassegna degli Archivi di Stato*, 33 (1974) 1, 178—206. Autorica je arhivist koji vrlo dobro poznaje problematiku zaštite i restauriranja dokumenata i knjiga, ali se sama time ne bavi. Uslijed toga vrlo dobro opisuje organizaciju i principe rada na restauriranju, ali se mogu susresti manje greške i omaške pri opisivanju detalja same izvedbe, a naročito u nazivima pretežno kemijskih sredstava koja se upotrebljavaju pri restauriranju. To međutim nimalo ne umanjuje vrijednost i zanimljivost ovog vrlo slikovitog prikaza rada u pojedinim laboratorijima, namijenjenog prvenstveno arhivistima i voditeljima restauratorskih radionica i laboratorija.

Zbornik radova Laboratorija za konzervaciju i restauraciju dokumenata AN SSSR, pod naslovom »Voprosy dolgovečnosti dokumenta« *Nauka, Leningrad 1973*, donosi po običaj niz zanimljivih radova: Ivanov, G. A. — Fljate, D. M. — Sulman, I. S.: O kinetike termičeskoga starenja volokon cellulozy

(O kinetici termičkog starenja vlakana celuloze), str. 5—10; Ivanov, G. A. — Fljate, D. M. — Šulman, I. S.: Prognoziranje dugovečnosti celluloznih materijala (Prognoziranje trajnosti celuloznih materijala), str. 11—12; Pereljštejn, E. Ja.: Izmenie v procese teplovogo starenija srednej stepeni polimerizaciji različnih volokan v bumage (Promjene srednjeg stupnja polimerizacije raznih vlakana u papiru u toku procesa termičkog starenja), str. 13—16; Pereljštejn, E. Ja.: Sravnenie iskusstvennyh metodov starenija bumagi po izmeneniju pokazatelej ee himičeskih svojstv (Uspoređivanje metoda umjetnog starenja papira na osnovu promjena kemijskih osobina papira), str. 16—18; Belenkaja, N. G. — Alekseeva, T. V.: Starenie bumagi pod vlijaniem ultrafioletovogo oblučenija (Starenje papira pod utjecajem ultravioletnog svjetla), str. 18—32; Belenkaja, N. G. — Krollau, E. K. — Tamarova, S. S. — Čerkasova, T. V.: Starenie bumagi pod vlijaniem solnečnogo sveta (Starenje papira pod utjecajem sunčanog svjetla), str. 32—39; Fljate, D. M. — Pereljštejn, E. Ja.: Vtoraja opytnejaja serija obrazcov bumagi dlja izučenija processa starenija (Druga pokusna serija uzoraka papira za proučavanje procesa starenja), str. 39—42; Njuksa, Ju. P.: Opredelenie griboustojčivosti bumagi (Određivanje postojanosti papira prema djelovanju plijesni), str. 43—48; Zaguljaeva, Z. A. — Fljate, D. M.: Vlijanie komponentov bumagi na ee griboustojčivost (Utjecaj komponenta papira na njegovu postojanost prema plijesnim), str. 49—59; Kanevskaja, I. G. — Kucenko, L. I. — Plisko, E. A. — Orlova, E. I.: O gribostojkosti proizvodnyh cellulozy (O postojanosti prema plijesnim nekih derivata celuloze), str. 59—60; Zaguljaeva, Z. A. — Pereljštejn, E. Ja.: Izmenenie srednej stepeni polimerizaciji cellulozy pod vlijaniem sterilizaciji i rosta griba *Trichoderma lignorum* (Tode) Harz (Promjene srednjeg stupnja polimerizacije celuloze pod utjecajem sterilizacije i razvoja plijesni *Trichoderma lignorum* (Tode) Harz), str. 61—64; Zaguljaeva, Z. A.: Gribostojkost' nekotoryh oksietilcelluloz (Postojanost nekih oksietilceluloza prema plijesnim), str. 64—66; Belaja, I. K.: Vzaimodejstvie pergamentnoj koži s vlagoj i organičeskimi rastvoriteljami (Uzajamni odnos pergamene s vlagom i organskim otapalima), str. 67—71; Privalov, V. F.: Vlijanie vlažnosti bumagi na skorost' temnovogo vcvetaniija krasitelej (Utjecaj vlažnosti papira na brzinu blijedenja bojila u mraku), str. 71—76; Eryhov, B. P. — Fljate, D. M.: Primenenie metoda krutiljnyh kolebanij dlja opredelenija uprugih karakteristik bumagi (Primjena metode torzionih titranja za određivanje elastičnosti papira), str. 77—81; Erastov, D. P.: Slučaj optiko-fotografičeskogo razdelenija nadpisej (Jedan slučaj razdvajanja teksta pomoću optičko-fotografskih metoda), str. 81—85; Fljate, D. M. — Vere, K.: Issledovanie starinnoj bumagi Pamira (Ispitivanje starog papira s Pamira), str. 86—89.

Tokom 1973, 1974. i početkom 1975. godine redovito je izlazio časopis *Mitteilungen der Internationale Arbeitsgemeinschaft der Archiv-, Bibliotheks- und Graphikrestauratoren*, donoseći u svakom broju niz zanimljivih priloga vezanih pretežno uz praktičan rad i teoretsku obradu praktičnih problema.

Ilse Schunke: Einführung in die Einbandbestimmung. Studienblätter für Einbandtechnik und Gestaltung, 5 (1974). München, 79 str. Ova nadasve zanimljiva i bogato ilustrirana knjiga izašla je uz potporu udruženja »Internationale Arbeitsgemeinschaft der Archiv-, Bibliotheks- und Graphikrestauratoren«. Iako možda nema izravne veze s fizičkom zaštitom i restauriranjem dokumenata i knjiga, može poslužiti kao odlična orijentacija i putokaz onima koji se bave proučavanjem uveza na knjigama.

Sbornik Archivních Prací (Praha), XXIII (1973) 2. donosi međunarodnu arhivsku bibliografiju za godine 1969—1971, u kojoj su među ostalima zastupljene i teme: arhivska tehnika općenito, br. 1751—1755; arhivska zgrada i oprema, br. 1756—1795; čuvanje i zaštita arhivske građe (uključivši mikro-

filmove), br. 1796—1813; konzervacija i restauracija, br. 1814—1923; tehnika reprodukcije, br. 1924—1958.

Na žalost, u ovom periodu nismo primili ni jedan broj časopisa »Restaurator« i »Bollettino dell'Istituto di Patologia del Libro«.

T. Ribkin-Puškadija

DIE K. K. MILITÄRGRENZE. BEITRÄGE ZU IHRER GESCHICHTE.
/ Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums (Militärwissenschaftliches Institut) in Wien. Band 6. / Wien 1973. 327 str.

Problemi postanka i razvitka Vojne krajine nužno se sijeku s predmetom istraživanja više nacionalnih historiografija. Zato o Vojnoj krajini postoji opsežna literatura na različitim jezicima. No, još je opsežnija neobjavljena i neistražena izvorna građa. Zbog toga je još danas historičar često prisiljen da se oslanja na Vaničeka ili druge starije autore, koji su imali za naše vrijeme zastarjele kriterije u pristupu izvorima. Osim toga, tamo gdje te autore možemo kontrolirati, često se pokazuju krupnije netočnosti. Postoje, dakle, mogućnosti znatnih pogrešaka kad od tih autora moramo preuzeti podatke, koje ne možemo kontrolirati na izvorima. Stoga treba pozdraviti svaki rad koji na temelju izvorne građe popunjava naše znanje o Vojnoj krajini novim podacima ili makar samo — revizijom vrela — potvrđuje ono što nalazimo kod starijih autora. Zbornik upravo takvih radova predmet je ovog prikaza.

Prvi je prilog ovom zborniku sintetički članak Franza Kaindla »Die k. k. Militärgrenze — zur Einführung in ihre Geschichte« (str. 9—27). To je na žalost i najmanje uspjeti prilog. Za onoga koji je upućen u problematiku nema u tom radu ništa nova, a laik ne može dobiti jasan pregled osnovnih karakteristika razvojnih faza Vojne krajine. Prikaz je na mjestima opterećen detaljima, koji su nepotrebni u tako sažetoj informaciji, dok su važnije stvari nedovoljno istaknute ili izostavljene. Neke karakteristike, koje se odnose samo na određene periode krajiške povijesti, date su bez kronološkog ograničenja. Ima i važnijih tvrdnji koje su u najmanju ruku veoma sporne, a neke su nedvojbeno netočne. Navest ćemo samo nekoliko primjera. Autor tvrdi da je Vojna krajina bila »Ausgestattet mit Souveränitätsrechten« (str. 9). To nije točno. Nikada nije Vojna krajina kao takva imala neka suverena prava. Vojna krajina — otkad se formirala kao zaokruženi teritorij — bila je Vojnička kolonija Graza odnosno Beča na području koje je državnopravno (s izuzetkom Žumberka) potpadalo pod suverenitet zemalja krune sv. Stjepana. »Statuta Valachorum« iz 1630. nisu »Ansiedlungsvereinbarung« kako to tvrdi autor (str. 14). Vlasi su od ranije sjedili na zemlji, koja pravno nije bila ni njihova ni vladareva, pa se u uvjetima onog vremena privilegijama nije mogao regulirati njihov položaj u pogledu naseljavanja. Osim toga statuti iz 1630. ne mogu se smatrati — kako to čini autor — temeljem ustrojstva u području Vojne krajine. Spomenuti statuti vrijedili su samo u Varaždinskom generalatu, kao što pravilno ističe Kurt Wessely u istoj publikaciji (str. 34), a kada se u 18. st. počelo izgrađivati jedinstveno ustrojstvo Vojne krajine, morali su se ti statuti promijeniti i napokon ukinuti, jer nisu bili u skladu s novom organizacijom. No, dok se o naprijed iznesenim primjedbama može sporiti, jer se radi o interpretaciji, autor čini grubu materijalnu grešku kad početkom 18. st. širi Karlovački generalat do ušća Une u Savu kod Jasenovca, pripajajući mu tako cijelu Bansku krajinu, a Bansku krajinu prebacuje na područje Varaždinskog generalata, koji briše iz popisa krajina (str. 15). Netočna je i autorova tvrdnja da je u 18. st. osnovana Karlovačka patrijaršija. Arsenije III i Arsenije IV nosili su titulu patrijarha samo za svoje osobe,